

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 12/2, p. 283-300

DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.11347>

ISSN: 1308-2140, ANKARA-TURKEY

Article Info/Makale Bilgisi

✍ Received/Geliş: 05.01.2017

✓ Accepted/Kabul: 12.03.2017

✍ Referees/Hakemler: Doç. Dr. Mithat ESER - Yrd. Doç. Dr. İlyas CANIKLI

This article was checked by iThenticate.

FİLİBELİ AHMET HİLMİ'NİN *TARİH-İ İSLAM* ADLI ESERİ ÖZELİNDE DOZY VE MÜSTEŞRİKLERİN İDDİALARIYLA İLGİLİ BAZI MÜLAHAZALAR

Yasin YILMAZ*

ÖZET

Ortaya çıkışından bir müddet sonra semavi kökenli dinler başta olmak üzere birtakım çevreler, siyasi ve kültürel alanlarda İslam'a karşı cephe almışlardır. Asırların geçmesiyle İslam dini kendisini dünyaya kabul ettirip, yayıldığı coğrafyalarda hak ve adaleti sağlamasıyla beraber, kendi geleneklerine bağlı kalan ve çıkarlarına ters düşen söz konusu çevreler tarafından haksız ithamlarla karalanmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda İslamiyet'i yok etmek ve onun Nebisini küçük düşürmek için çok sayıda eserler yazılmıştır.

Aydınlanma ile birlikte dinlere karşı akılcı bir yaklaşımın ortaya çıkmasıyla, Hristiyanlık başta olmak üzere bütün dinler eleştirilmeye başlanmış, fakat bu eleştiri en çok İslam'a ve onun peygamberine yapılmıştır. Avrupa'da geleneksel yaklaşıma bağlı kalanlar, İslam ve peygamberine haksız suçlamalara devam etmiştir. Bunlardan birisi de Hz. Peygamber ve İslamiyet hakkında tarihi gerçekleri çarpıtarak bir eser ortaya koyan Hollandalı müsteşrik Dozy'dir. Dozy'nin yazdığı eser Abdullah Cevdet tarafından Türkçeye çevrilmiş ve başta İslam dünyası olmak üzere Osmanlı kamuoyunda büyük bir infial uyandırmıştı. Filibeli Ahmed Hilmi de bu esere karşı *Tarih-i İslam* adlı bir reddiye yazarak, onun haksız ithamlarına bilimsel anlamda cevaplar vermiştir. Ahmed Hilmi eserini, Dozy ve emsali dediği çevrelere reddiye olarak Kur'an ve sünnet eksenli değil de Batılıların ortaya koyduğu metodoloji bağlamında yazmıştır.

Anahtar Kelimeler: Filibeli Ahmet Hilmi, Tarih-i İslam, Dozy, Tarih-i İslamiyet, Müsteşrik, Abdullah Cevdet, Hz. Muhammed ve Kur'an-ı Kerim.

* Doç. Dr. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, El-mek: yasinyl_63@hotmail.com

**SOME CONSIDERATION OF THE CLAIMS BY DOZY AND
OTHER ORIENTALISTS WITHIN THE CONTEXT OF THE
HISTORY-ISLAM BY AHMAD HILMI OF FILIBE**

ABSTRACT

A short time after its appearance, some circles, Abrahamic religions in particular, targeted Islam socially and culturally. Although Islam became well-established and brought rights and justice to where it expanded through the centuries, those circles who adhered to their own traditions and who found their interests in danger went on blacking Islam unjustly. Many works were penned to wipe out Islam and humiliate its prophet.

With the appearance of a rationalistic approach to religions in the Age of Enlightenment, all religions including Christianity became the target of criticism, but Islam and its prophet were more severely criticized than the others. Those sticking to traditional approaches in Europe continued to make unjust allegations about Islam and its prophet. One of these people is the Dutch orientalist Dozy who wrote a work about the Islamic prophet and Islam distorting historical facts. The book by Dozy was translated into Turkish by Abdullah Cevdet, causing public indignation in the Ottoman peoples and Islamic world in particular. Ahmad Hilmi of Filibe wrote a book called *History-Islam* to refute this book, responding to its unjust allegations scientifically. Ahmed Hilmi wrote his refutation to Dozy's study and his circles basing it not on the Quran and Sunna but the methodology put forth by the Western mind.

STRUCTURED ABSTRACT

INTRODUCTION

With the expansion of Islam, which had a universal appeal, and the confrontation of Muslims with Christians, this new religion was targeted socially and culturally. The members of other religions, and especially Christians, who lost their religious, political, cultural and economic power declared Islam and its adherents as enemy of themselves after the military victories of the caliphate Omar over Sasanian and Byzantine Empires.

The West and Christians, who lost their power, gave up religious wars and rivalry between themselves and were united against Muslims, attacking Islam and its prophet with unjust allegations so that they could diminish the influence of this new religion. The most outstanding political manifestation of such attempts in history can be seen in the Allied Expeditions. The whole Europe was united in armies consisting of thousands of soldiers and declared war on Muslims to retake their sacred places. They murdered tens of thousands of Muslims in these wars, causing a barbarity rarely witnessed in human history.

Islam and its prophet are still under attack in the modern age under the guise of the freedom of the media. Those who are non-Muslim aim to humiliate not only Islam and its prophet but also holy values of Islam, its

Turkish Studies

concepts and figures and prosecute its adherents under the mask of freedom.

With the Enlightenment Age emerging after the Renaissance, different approaches began to form. As the rationalism appeared as the principle criterion of the period, the institution of religion, Christianity in particular, began to be questioned. Meanwhile, the way of thinking managed to save itself from the dominance of political and religious authorities, reason and empirical knowledge coming to the forefront. As a consequence, the thinkers of the Enlightenment Age changed their view of religion entirely. In the meantime, the enmity towards Muhammad in the West began to diminish gradually. And with the translation of Islamic resources to the Western languages, some European researchers started to look at Islam objectively, at least in part, as a result of learning Islam through its primary resources for the sake of science.

In the Enlightenment Age when reason and science gained ground, some opposed to the traditional view of Muhammad, while others adhered to it under the effect of Christian fanaticism. Although those maintaining the traditional stance state that they placed reason to the forefront, it is observed that they did not approach Muhammad objectively while wording expressions about him. Especially after the emergence of Orientalism in the 19th century there were many publications targeting Islam and its prophet with the aim of humiliating them. One of these is the work "Tarih-i İslamiyet" by the orientalist Reinhart Pieter Anne Dozy. Not only does Dozy continue the traditional approach towards Muhammad but also firmly sticks to the ideas forwarded by his predecessors in his work full of prejudices and subjective opinions to a large extent.

THE AIM OF THE STUDY: This study aims to enable Westerners to act objectively without distorting and manipulating primary resources of Islam while expressing their opinions about Islam and its prophet.

CONCEPTUAL FRAMEWORK: This work tries to show the fallacy of the ideas claimed by the Dutch orientalist Dozy about Islam and Muhammad within the context of the *History-Islam* by Ahmad Hilmi of Filibe. It also aims to inform the addressees accurately by referring to some scholars in the West who acted objectively.

METHOD: Like other works in historical studies, this one also focuses on text analyses. Both Dozy's thoughts and rebuttals of Ahmad Hilmi of Filibe to these were analyzed in detail.

FINDINGS AND DISCUSSIONS: It has been established in the study that Ahmad Hilmi of Filibe responded to Dozy not as an adherent of Islam but a person using historical philosophy and methodology objectively and scientifically. Moreover, Ahmad Hilmi of Filibe dealt with ideas rather than their proposers, making comments, analyses and evaluations to this end. On the other hand, through analyses of these two studies a discussion has developed concerning historical texts and the events contained in them.

RESULTS AND SUGGESTIONS: The West has tried to blacken Islam and its prophet Muhammad throughout the history of Islam. Christians, who lost both land and political power with the conquest of

the parts of the Byzantine Empire including Syria, Damascus, Palestine and Jerusalem by the caliphate Omar, sought the means to challenge Islam both militarily and intellectually by means of rebuttals they penned.

The early resources of the West on this subject were written by the eminent figures of the Eastern Christianity living at the time when the Umayyads and Abbasids prevailed. These rebuttals penned in the early centuries of Islam's emergence focused on Muhammad, negatively portraying him. The same approach was also continued in the following centuries.

Orientalism, based on the writings of those Christians living in the Muslim states as Dhimmis (non-Muslim subjects), emerged in line with this approach. The West's efforts to blacken Islam played a significant part in the emergence and development of Orientalism. Orientalists laid down some principles in harmony with their own truths, evaluating Islam accordingly. However distinguished their research methods were, they could not produce reasonable, comprehensive and consistent analyses due to their distortion and falsification of historical facts about Islam and its prophet. On the other hand, as their yardstick was based on positivism and its derivative thinking systems, they always maintained a critical stance against religious texts. Furthermore, since materialist outlook prevailed in the core of these systems, they generally regarded materialistic factors as the determinants of historical movements while disregarding or totally ignoring spiritual factors. One of those expressing his or her opinion of Islam and its prophet is the Orientalist Dozy. In his work translated and titled as "Tarih-i İslamiyet", he took his predecessors' opinions one step further, making allegations about Islam and Muhammad which cannot be accepted in any way whether in terms of reason or logic or science or historical methodology. Although Dozy benefits from the primary resources of Islamic History, it is obvious that he distorts the facts in them. The translation of the mentioned book into Turkish resulted in considerable consternation among the Ottoman readers, leading to the collection and dumping of the printed books into the sea as well as rebuttals written by some scholars. During this time, Ahmad Hilmi of Filibe penned a rebuttal of the work by Dozy titled as "History-Islam". He states in his book that he responds to Dozy and like minded people who do not accept Islam's divine characteristic and call Muhammad "a liar" not by means of verses from Quran or Hadiths but through a scholarly and scientific approach.

Ahmad Hilmi of Filibe wrote his book in line with the design followed by Dozy in his work and he tried to present scientific answers to whatever subject raised by Dozy. Employing his profound philosophical knowledge and the methodology of philosophy of history, Ahmad Hilmi explained with examples that Dozy's claims were invalid. Considering both his *History-Islam* and other works, it can be clearly seen that he is at home with Western resources.

Keywords: Filibeli Ahmet Hilmi, History-Islam, Dozy, History-Islamic, Orientalist, Abdullah Cevdet, Muhammad and the Qur'an.

GİRİŞ

Evrinsel niteliğe sahip olan İslam dininin yayılması ve Müslümanların Hristiyanlarla karşı karşıya gelmesinden itibaren, yeni dine karşı siyasî ve kültürel bir taarruz başlamıştır. Özellikle Hz. Ömer döneminde Sasanîler ve Bizans'a karşı kazanılan askerî zaferlerle dinî, siyasî, kültürel ve ekonomik olarak güçlerini kaybeden diğer din mensupları, özellikle de başta Hristiyanlar olmak üzere, İslam'ı ve Müslümanları kendilerine düşman ilan etmişlerdir.¹

Güç kaybına uğrayan Batı ve Hristiyanlar, yeni dinin etkisini azaltmak için kendi aralarındaki dinî savaşları ve çekişmeleri bir kenara bırakarak Müslümanlara karşı birleşerek, İslamiyet'e ve onun peygamberine haksız suçlamalarla saldırmaya başladılar.² Tarihte bunun en büyük tezahürü de siyasî alanda Haçlı Seferleri'yle görülmüştür. Bütün Avrupa birleşerek yüz binlerce askerden oluşan ordularla kendilerine göre kutsal mekânları geri alabilmek için Müslümanlara karşı savaş ilan ettiler. Bu savaşlarda on binlerce Müslüman'ı katlederek, insanlık tarihinde benzeri çok az görülen vahşete sebep olmuşlardır.³

Yaşadığımız çağda da çeşitli kisveler altında İslam'a ve onun Peygamberine basın özgürlüğü adı altında saldırılar devam etmektedir. Müslüman olmayan kimselerin özgürlük şemsiyesi altına sığınarak, İslam ve onun Nebisi başta olmak üzere İslam'ın önem verdiği kutsalları, kavram ve kişileri kötüleyerek küçük düşürmeye ve mensuplarına bu yolla eziyet etmeye çalışmaktadırlar. (Canikli, 2016, 21)

Çağdaş araştırmacılar, ortaya çıkan eserlere göre, Batı ve Hristiyanların İslamiyet ve Hz. Muhammed (sav) hakkındaki görüşlerini, coğrafi olarak üç bölümde ele almışlardır. Bunlar Doğuda Emeviler, Abbasiler ve daha sonraki dönemlerde Müslüman hâkimiyeti altında yaşayan

¹ Bazı araştırmacılar Müslümanlarla Hristiyanlar arasındaki mücadeleyi beş aşamada değerlendirmektedirler:

a. Hz. Peygamber'in (sav) vefatından biraz önce başlayan ve Müslümanların Batıya doğru ilerleyerek Doğu Roma İmparatorluğunun büyük bir kısmı, Kuzey Afrika, İspanya ve Sicilya'nın fethine kadar olan süreç.

b. İspanya'da Hristiyanların Reconquista'yla hücumu geçmesi ile başlayan ve Doğuda Haçlı Seferleri'yle devam eden süreç.

c. Türklerin öncülüğünde İstanbul, Balkanlar ve Orta Avrupa'da yapılan fetihlerle başlayıp, Kuzey Afrika'da Hristiyan yayılmacılığının durdurulduğu süreç..

d. Sömürgecilik ve oryantalizmin ortaya çıkıp, Avrupa'da Hristiyanların tekrar hücumu geçmesiyle başlayan ve Türklerin Avrupa'da fethettiği toprakların büyük kısmını kaybettiği süreç. Bu dönemde Orta Asya ve Rusya'daki Müslümanlar etkisizleştirilmiş ve Osmanlı bünyesinde bulunan İslam devletlerinin yaşadığı yerlerin büyük kısmı sömürge haline getirilmiştir.

e. Ulus devlet anlayışının ortaya çıkmasıyla sömürgecilğe karşı yürütülen savaşlar sonucunda hürriyetine kavuşan Müslümanların yeni devletler kurmalarıyla sonuçlanan süreç. Bkz. Jean Paul Poux, *el-İslam fi'l-Garb*, (ter. Necde Hacer-said el-İzz), Beyrut 1960, s. 69; Abdulaziz Hatip, *Kur'an ve Hz. Peygamber Aleyhindeki İddialara Cevaplar*, İstanbul 1997, s. 20-21.

² İslam tarihi boyunca İslamiyet'e, onun Peygamberine ve Müslümanlara fikri ve kültürel alanlarda Batılıların ortaya koyduğu neşriyat ve onların önemli görüşlerinin reddiyle ilgili Arap dünyasında ve ülkemizde Osmanlı'nın son döneminden itibaren çok sayıda yayınlar ortaya çıkmıştır. Ülkemizde de son dönemlerde birçok makale ve matbu kitap bulunmaktadır. Ancak bu konuda dikkat çekici en önemli yayınlar önce Abdulaziz Hatip tarafından bir doktora çalışması yapılmış sonra Özcan Hıdır birtakım makaleler ile İbrahim Sarıçam, Mehmet Özdemir ve Seyfettin Erşahin kapsamlı bir çalışmayla devam etmiştir. Bu üç tarihçinin *İngiliz ve Alman Oryantalistlerin Hz. Muhammed Tasavvuru* adıyla yaptıkları çalışma, İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren zımmî Hristiyanların, Bizanslıların, Ortaçağda İspanya ve Avrupa'da neşredilen kitaplar, Aydınlanma Dönemiyle beraber dinleri rasyonalist bir mantıkla değerlendiren Batılılar ile son dönemde oryantalistlerin yazdığı makale, madde ve kitapların gözden geçirilmesinden oluşmaktadır. Bkz. Abdulaziz Hatip, *Kur'an ve Hz. Peygamber Aleyhindeki İddialara Cevaplar*, İstanbul 1997; Özcan Hıdır, "XX. Yüzyıl Oryantalist Çalışmalarda Hz. Peygamber İmajı", *İLAM Araştırma Dergisi*, C. III, S. 2, (Temmuz-Aralık 1998); İ. Sarıçam-M. Özdemir-S. Erşahin, *İngiliz ve Alman Oryantalistlerin Hz. Muhammed Tasavvuru*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara Şubat 2011.

³ Bkz. Thomas Asbridge, *Haçlı Seferleri*, (Çev. Ekin Duru), Say Yayınları, İstanbul 2016; Carole Hillenbrand, *Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri*, (Çev. Nureddin el-Hüseynî), İstanbul trs.

Hristiyanların yazdıkları eserler, Bizans sınırları içinde yazılan eserler ile İspanya ve Batı Avrupa’da yazılan eserlerdir. (İ. Sarıçam-M. Özdemir-S. Erşahin , 2011, 31)

Hristiyanların İslamiyet ve onun Peygamberi Hz. Muhammed (sav) hakkında yazdıkları ilk eserler, İslam’ın ilk dönemlerine kadar gitmektedir. Emeviler’den itibaren, özellikle de Abbasiler döneminde İslam devletinin hâkimiyeti altında yaşayan Hristiyan mezheplere mensup olan, idarî ve ilmî hayatta önemli görevler üstlenen bazı Zımmîler, İslamiyet karşısında Hristiyanlığı savunmak için bazı eserler ortaya koymuşlardır.⁴ Ancak Müslümanların hâkimiyeti altında yaşayan Zımmî Hristiyanlar, Müslümanlarla beraber yaşadıkları için, eserlerinde İslam’ı ve onun Peygamberini (sav) eleştirseler de genelde rakibi incitmemeye veya kızdırmamaya özen gösteren bir üslup kullanmışlardır. (İ. Sarıçam-M. Özdemir-S. Erşahin, 2011, 35)

Müslümanlar karşısında zayıf duruma düşerek siyasî ve ekonomik güçlerini kaybeden Bizanslıların yazdıkları eserlerde ise, İslam ve Hz. Muhammed (sav) en tehlikeli rakip olarak görülmüş ve kaleme aldıkları metinlerde daha saldırgan ve aşağılayıcı bir üslup kullanmışlardır. Bizanslı yazarlar, Müslümanlara karşı duydukları kin ve nefretten dolayı en ağır tabirleri kullanarak İslam kaynaklarından aldıkları bilgileri ya tahrif etmişler ya da uydurmalarla değiştirmişlerdir. (İ. Sarıçam- M. Özdemir-S. Erşahin, 2011, 35) Kur’an-ı Kerim ve Hz. Muhammed’in (sav) hayatıyla ilgili hikâye ve efsaneler uydurmuşlardır.⁵ Hatta Arapçaya hâkimiyeti olmayan birçok yazar, Hz. Peygamber’in (sav) hayat merhalelerinde karşılaştığı olayları ve kaynakları çarpıtarak kendilerine göre yorumlamışlardır.

Üçüncü grubu oluşturan İspanya ve Batı Avrupa’da yazılan eserler ise birkaç tanesi istisna edilirse tamamen İslam ve Hz. Muhammed (sav) düşmanlığı üzerine kurulmuştur. Bunlar İslam ve onun peygamberi (sav) hakkındaki bilgileri, Endülü’s’te Müslüman hâkimiyeti altında yaşayan Mus’taribler/Mozarabes (Zımmî Hristiyanlar) ile Bizanslıların yazdığı metinlerden almışlar ve eserlerini oradaki bilgilere göre şekillendirmişlerdir. (İ. Sarıçam- M. Özdemir-S. Erşahin, 2011, 36)

Söz konusu üç dönem de göz önüne alındığında Hz. Muhammed (sav), tarihî hakikatten büyük ölçüde koparılmış, aynı ölçüde nefret ve husumet duygularıyla kurgulanmış bir portre olarak takdim edildiği görülmektedir. Bu süre içinde yazılan eserler, onun biyografisine hem Hz. Muhammed (sav) ile alay etme ve bu suretle muhatapları eğlendirme hem de onun hakkında tekrar edilen “hokkabaz”, “sihirbaz” ve “sahte peygamber” ithamlarının altını doldurmak için gerçekte olmayan bazı unsurları ilave etmişlerdir. (İ. Sarıçam- M. Özdemir-S. Erşahin, 2011, 68-69)

⁴ Bu dönemde yazılan en önemli eserler, Batılı kaynaklara göre John of Damascos diye adlandırılan Yahya ed-Dımeşkî, Abdülmelik b. Mervan zamanında Emevi sarayında görev almış ve bu sırada hem Monofizitler ile Nasturîleri hem de Müslümanları eleştiren risaleler kaleme almıştır. İslamiyet ve Hz. Muhammed (sav) hakkındaki görüşlerini *Haeresibus*’da ortaya koymuştur. Eserin 101. bölümünde önce Müslümanların Hz. İsmail’in neslinden geldiklerini anlattıktan sonra, Hz. Muhammed (sav) üzerinde durmaktadır. Yahya ed-Dımeşkî’ye nispet edilen başka bir metin ise bir Müslüman’la bir Hristiyan arasında soru cevap şeklinde geçen bir diyalogdan ibaret olan eserdir. (Bkz: M. Özdemir-İ. Sarıçam-S. Erşahin, *age*, s. 31-33). Zımmîlerden İslam karşıtı reddiye yazarlardan birisi de Abbasi halifesi Me’mun’un yeğeni Abdullah b. İsmail el-Haşimî’nin yazdığı ve kendisini Müslüman olmaya davet eden risalesine mukabil, İslam karşısında Hristiyanlığı metheden ve yegâne hak din olduğunu savunan bir risalenin müellifi Abdülmesih b. İshak el-Kindî’dir. Eserin el-Kindî tarafından yazılıp-yazılmadığı konusunda tartışmalar olmasına rağmen, bu risale 12. yy’da Toledo’da (Tuleytula) Latinceye tercüme edildikten sonra 19. yüzyıla kadar Batı literatüründeki İslam karşıtı polemik türü eserlerin vazgeçilmez kaynaklarından birisi olmuştur. Söz konusu risalenin muhtevası, ağırlıklı olarak Hz. Muhammed’in niçin gerçek peygamber olmadığı tezini ispatlamaya tahsis edilmiştir. (Bkz: İ. Sarıçam-M. Özdemir-S. Erşahin, *age*, s. 33)

⁵ Bunların başında Bizans metinleri ve Batı Hristiyanlığı bünyesinde tamamen hayal mahsulü olan ve efsaneden öte gitmeyen güvercin ve boğa kıssaları gelmektedir. Bkz. İ. Sarıçam-M. Özdemir-S. Erşahin, *age*, s. 68-69.

Avrupa'da Rönesans'tan sonra ortaya çıkan Aydınlanma dönemi⁶ ile beraber farklı yaklaşımlar belirmeye başlamıştır. Söz konusu dönemde akılcılığın temel alınmasıyla başta Hristiyanlık olmak üzere dinler sorgulanmaya başlanmıştır. Bu süreçte Batıda fikir hayatı tedrici şekilde siyasî ve dinî otoritelerin tahakkümünden kurtulmuş, akıl ve tecrübi bilgi ön plana çıkmıştır. Aklın ön plana çıkmasından olayı Aydınlanma dönemi düşünürlerinde dine bakış tamamen değişmiştir. (İ. Sarıçam-M. Özdemir-S. Erşahin, 2011, 77) Bu arada Batıda Muhammed (sav) düşmanlığı da yavaş yavaş yoğunluğunu kaybetmiş, İslam kaynaklarının Batı dillerine tercümesi ile Avrupalı araştırmacılar arasında, ilim aşkına İslam'ı temel kaynaklarından öğrenerek kısmen de olsa nesnel algılara rastlanmaktadır. (İ. Sarıçam-M. Özdemir-S. Erşahin, 2011, 218)

Akıl ve bilimin ön plana çıktığı Aydınlanma dönemiyle birlikte Batıda, Hz. Muhammed (sav) tasavvurunda geleneksel yaklaşıma karşı çıkanlar olduğu gibi, hala Hristiyanlık taassubu içinde bu yaklaşımı devam ettirenler de olmuştur. Geleneksel yaklaşımı devam ettirenler aklı ön plana aldıklarını belirtmelerine rağmen onların Hz. Muhammed (sav) algısı hakkında pek de nesnel ifadeler kullanmadıkları görülmüştür. Özellikle oryantalizmin ortaya çıkmasından sonra 19. yüzyılda Avrupa'da İslam'ı ve onun peygamberini aşağılamak için çok sayıda yayın yapılmıştır. Bunlardan birisi de Hollandalı müsteşrik Reinhart Pieter Anne Dozy'nin "*Tarih-i İslamiyet*" adlı eseridir.⁷ Dozy ismi geçen eserinde Hz. Muhammed (sav) hakkında geleneksel yaklaşımı devam ettirmekle kalmayıp, büyük kısmı önyargılar ve öznel hükümlerle dolu olan eserinde, seleflerinin ortaya attığı görüşlere sınıksız bağlı kalmıştır.

21 Şubat 1820'de Leiden'de doğan ve Protestan bir aileye mensup olan Dozy, çalışmalarını Fransızca olarak yazan ve bunun yanında iyi derecede İngilizce, Almanca, İtalyanca ve Portekizce bilen birisiydi. Dozy reform konusunda, Goldziher'in hocası ve Yahudi modernist hareketinin başlatıcısı Alman teolog Abraham Geiger'den⁸ faydalanmıştır. Dozy'nin İslam, Hz. Peygamber (sav) ve hadislerle ilgili düşüncelerinde ise Alois Sprenger ve William Muir'in etkisi görülmektedir. (Hatipoğlu, 1999, 201)

Dozy, Arapça elyazmaları ve Şark dilleri uzmanı olan Weijers'le tanışmış ve ondan Arapça, İbranice, Keldanice ve Süryanice dersleri almış ve bu alandaki eksikliğini gidermeye çalışmıştır. (Özdemir, 1994, IX, 513) Diğer yandan Dozy, Fransız tarihçi ve şarkiyatçılarından oluşan bir fikri ortamda yetişmesinden dolayı, geleneksel ve indirgemeci düşüncenin takipçilerinden olmuştur. Bundan dolayı da İslam ve onun Peygamberini "toptan reddetme" şeklindeki bir anlayışı benimsemiştir. (Hatipoğlu, 1999, 199)

Eserlerinde İslamiyet ve Hz. Muhammed (sav) hakkında negatif bir algı oluşturan Dozy, Araplar, Arap Tarihi ve İspanya'daki Müslümanların Tarihi gibi konuları ele almıştır. Bunların yanında, İslam dünyasında daha çok din, vahiy, nübüvvet ve Hz. Muhammed'in nübüvveti, İsmailîler, Dürzîler ve Karmatîler gibi konular üzerinde de durmuştur. İslamiyet ve Hz.

⁶ Bu süreç içinde Batıda fikir hayatı, tedrici biçimde siyasî ve dinî otoritelerin tahakkümünden kurtulmuş, akıl ve tecrübi bilgi öne çıkmıştır. Kant'ın ifadesiyle Batı insanı artık "aklı kullanma cüreti" göstermiş, bilginin ve toplumsal düzenlemelerin kaynağına akıyı yerleştirmiştir. Akla verilen bu önem çerçevesinde Aydınlanma dönemin düşünürlerinde dine bakış de temelden değişmiştir. (İ. Sarıçam-M. Özdemir-S. Erşahin, *age*, s. 77)

⁷ Dozy hakkında ayrıntılı bilgi için bkz; G. Dugat, *Histoire des Orientalistes de l'Europe*, Paris 1870, II, 44-65; M. J. de Goeje, *Biographie de Reinhart Dozy*, Leiden 1883; Necib el-Akiki, *el-Müsteşrikün*, Kahire 1980, II, 308-310; W. Barthold, "Pamvati R. Dozy", *Bulletin Academia Scientific*, XV, Paris 1921, 229-244; Mehmet Özdemir, "Dozy, Reinhart Pieter Anne", *DİA*, İstanbul 1994, IX, 513-514.

⁸ Alman haham, teolog, yazar ve bilim organizatörü olan Abraham Geigier, *Was hat Muhammad aus der Judentum aufgenommen? (Muhammed Yahudilikten Ne Aldı?)* adlı teziyle, İbranice Kitab-ı Mukaddes ve haham edebiyatından çok sayıda unsurun Hz. Muhammed tarafından benimsendiğini göstermeye çalışmıştır. Bkz. Abraham Geigier, *Was hat Muhammad aus der Judentum aufgenommen? (Muhammed Yahudilikten Ne Aldı?)*, Parerga GmbH, Leipzig 1902, s. I-V'den naklen İ. Sarıçam-M. Özdemir-S. Erşahin, *age*, s. 199.

Muhammed'in hayatı ile ilgili 1863 yılında Hollanda'da Flemenkçe olarak *De Voornaamste Godsdiensien: Het Islamisme*⁹ adlı eserini yayınlamıştır. Bu eser 1879 yılında da Profesör V. Chauvin tarafından *Essai sur l'histoire de l'islamisme (İslam Tarihi Üzerine Deneme)* ismiyle Fransızca'ya çevrilmiştir. Dozy'nin eserinde konular yüzeysel ve popüler bir yöntemle ele alınmış, dinleri itham edici yaklaşımından dolayı bazı araştırmacılar tarafından ateist olmakla suçlanmıştır. Ancak eldeki eserleri ve fikrî alt yapısını inceleyenlerin onun pozitivist ve Protestan olduğunu hususunda hemen hemen müttefik gibidirler. (Hatipoğlu, 199, 201) Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber (sav) hakkında aşağılayıcı ifadeler ve iftiralarla dolu olan bu eseri, Meşrutiyet Dönemi'nin hürriyet ortamından yararlanan Abdullah Cevdet tarafından 1908 yılında *Tarih-i İslamiyet* adıyla Türkçeye çevrilmiştir. Abdullah Cevdet "İfâde-i Mütercim" adıyla yazdığı girişte Müslümanların samimi inanç ve duygularını rencide edici ifadeler kullanmasından dolayı Dozy'nin yaptığı hatanın suç ortağı olmuştur.¹⁰ Dozy'nin eserinin *Tarih-i İslamiyet* adıyla Türkçeye çevrilip yayınlanmasının, Osmanlı başta olmak üzere İslam dünyasında, din karşıtı eserlerin eleştirilmesi geleneğinin başlamasına sebep olduğu belirtilmektedir. (Hatipoğlu, 1999, 202)

Bu eserin tercüme edilmesi Müslümanlar arasında büyük bir infiale sebep olmuş, özellikle de Osmanlı kamuoyunda, gazete ve dergilerde çok sayıda makale ve yazılar kaleme alınmıştır. Bu yazılarda daha çok mütercim Abdullah Cevdet hedef alınmış ve Dozy'nin iftiraları ve aşağılayıcı görüşlerine pek yer verilmemiştir. Ancak Filibeli Ahmet Hilmi, Abdullah Cevdet'i ve hatta Dozy'yi değil de, doğrudan Dozy'nin görüşlerini ele alarak iddialarına cevaplar vermiştir. Biz de Dozy'nin İslamiyet ve Hz. Peygamber (sav) hakkındaki ithamlarına Filibeli Ahmet Hilmi'nin verdiği cevaplar üzerinde durarak bir değerlendirme yapmaya çalışacağız.

A. Filibeli Ahmet Hilmi Kimdir?

Meşrutiyet ve İttihat Terakki dönemlerinin düşünce ve fikir adamlarından birisi olan Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, 1865 yılında bugün Bulgaristan sınırları içinde kalan Filibe şehrinde doğmuştur. Babası Süleyman Efendi Şehbenderzâde isminden de anlaşılabileceği üzere Filibe'de konsolosluk görevi yapmıştır. (Kara, 2011, 65) Süleyman Bey'in şehirli orta sınıf bir Osmanlı bürokrati oluşundan dolayı, Ahmed Hilmi'nin, itibarlı, ekonomik durumu iyi olan bir ailede büyüdüğü anlaşılmaktadır. (Beştaş, 2014, 15) Osmanlıda Batıya açılmanın başlangıcı olan Tanzimat

⁹ Dozy'nin *Het Islamisme* ile ilgili bkz. Hülya Küçük, "Dozy'nin 'Het Islamisme' Adlı Eseri Üzerine", *Diyanet İlmî Dergi*, Ekim- Kasım- Aralık 1994, C. 30, S. 4.

¹⁰ 9 Eylül 1869'da Arapkir'de doğan Abdullah Cevdet, Osmanlı'nın son döneminde yaşayan fikir ve siyaset adamlarından birisi olup, Jön Türk hareketini başlatan kişilerdendir. Ma'mûretülazîz Askerî Rüştiyesi ile Kuleli Askerî Tıbbiye İdadisini bittirdikten sonra Mekteb-i Tıbbiye'ye kaydoldu. O dönemde ismi geçen mektepte biyolojik materyalist eğilimler hâkim olduğundan, bu fikirlerden çok etkilenmiştir. Biyolojik materyalizmle ilgili Batıda ortaya çıkan görüşleri halkın anlayacağı tarzda yazılan eserlerin bazı bölümlerini "*Fizyolociya-i Tefekkür*" (1890) adıyla Türkçeye çevirmiştir. Bu alanda birçok filozoftan etkilenen Abdullah Cevdet'in halk arasında infial uyandıran ve büyük tartışmalara yol açan çalışması şüphesiz Hollandalı müsteşrik R. Dozy'nin, "*Essai sur l'Histoire de l'Islamisme (571-1863)*" adlı kitabını "*Târîh-i İslamiyyet*" ismiyle Türkçeye çevirmesiyle olmuştur. Hz. Peygamber'in (sav) hayatını kişilik bozukluğu denilen "histeri" olarak nitelendiren Dozy'nin düşüncesine katılarak, marazî psikoloji ile açıklamaya çalışmıştır. Abdullah Cevdet, bu eseri yazması üzerine din düşmanı olarak nitelendirilmiş ve çok sayıda tenkit kaleme alınmıştır. Abdullah Cevdet ve ona yöneltilen eleştiriler için bkz; Manastırlı İsmail Hakkı, "*Târîh-i İslamiyyet*", *Sırat-ı Müstakîm*, S. 72, Muharrem 1328, s. 305-307; İsmail Fennî Ertuğrul, *İzâle-i Şükûk*, İstanbul 1928; Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri* 1895-1908, Ankara 1964, s. 162-185; Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul 1966, I, 387-405; M. Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, İstanbul 1981; M. Şükrü Hanioğlu, "Abdullah Cevdet", *DİA*, İstanbul 1988, I, 90-93; Yasin Yılmaz, *Filibeli Ahmed Hilmi'nin Hayatı ve Tarihçiliği*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1994, s. 67-70. M. Özdemir, "Dozy", *DİA*, İstanbul 1994, IX, 513-514; Abdullah Cevdet tarafından yapılan tercümedeki hatalarla ilgili bkz. Hülya Küçük, "Dozy'nin 'Het Islamisme' Adlı Eseri Üzerine", *Diyanet İlmî Dergi*, Ekim-Kasım-Aralık 1994, C. XXX, S. 4, s. 63-89; İrfan Davut Çam, "Tartışmalı Bir Eser: *Tarih-i İslamiyyet* ve Yasaklanış Süreci", *İslam Araştırmaları Dergisi*, S. 30, 2013, s. 109-122; Muharrem Samet Bilgin, *Dozy'ye Yazılan Türkçe Reddîyeler*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2013.

reformlarının hissedildiği, eğitim, kültür ve sosyal alanlarda zihni değişimin oluşmaya başladığı dönemde Filibeli, “*Mebâdi-i Ulûm*” denilen ilk eğitimini Filibe müftüsünden almış ve daha sonra da Rüşdiye’yi bitirmiştir.

1877-1878 Osmanlı Rus savaşı sırasında zorunlu göçle İstanbul’a gelmiştir. Filibeli Ahmed Hilmi’nin Osmanlı tarihinde 93 harbi olarak bilinen savaştan sonra yaptığı zorunlu göçte, ailesi ile birlikte çektiği acılar ve sıkıntılar, hayatının önemli dönem noktalarından birisi olmuştur. Hatta bu göçün, daha sonraki yıllarda düşünce hayatının şekillenmesine de büyük etkisi olmuştur. (Ekici, 1997; Beştaş, 2014, 17)

Filibelinin İstanbul’da Galatasaray Sultanisi’nde okuyup okumadığı tartışmalı olsa da, Batının kültürel literatürüne hâkim olması, entelektüel birikiminin ve yazdığı eserlerin muhtevasına bakıldığında onun söz konusu lisede okuduğuna işaret etmektedir.¹¹ Çünkü yazdığı eserlere bakıldığında uluslararası özellikle de Batılı yayınlara vâkıf ve bunları takip edip değerlendirecek kadar ilmî birikime sahip olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla burada aldığı eğitimle hem Fransızcasını ilerletmiş hem de Batının kültürel değerlerini öğrenmiş olabilir.¹² Hayatı hakkında daha fazla bilgi sahibi olmadığımız Ahmed Hilmi’nin, bunların dışında ne kadar formel eğitim aldığını bilinmemektedir.

İstanbul’a geldikten sonra devlet kademelerinde memuriyet görevinde bulunmuş, memuriyet hayatı son bulunduktan sonra Beyrut’ta gitmiş, oradan Mısır’a kaçmış ve daha sonra tekrar İstanbul’a dönmüştür. Bir müddet İstanbul’da kaldıktan sonra o dönemin meşhur sürgün yerlerinden birisi olan Fizan’a gönderilmiştir. (Toku, 1996, 76) II. Meşrutiyet’in ilanı ile tekrar İstanbul’a gelmiş olan Filibeli Ahmed Hilmi, burada gazetecilik yapmaya başlamıştır. Bunun yanı sıra Dâru’l-Fünûn muallimliği gibi bazı resmi görevlerde de bulunmuştur. (Uludağ, 1996, 38, 46) Ahmed Hilmi, bu dönemde yaptığı gazetecilik faaliyetleri, Dâru’l-Fünûn hocalığı ve verdiği konferanslarla dönemin önde gelen ve aranan düşünce adamlarından birisi olmuştur. Ancak İttihat ve Terakki hükümetlerinin baskıcı icraatlarına karşı çıkmasından dolayı önce Kastamonu’ya daha sonra Bursa’ya sürülmüş ve vefatına kadar burada mecburi ikamete tabi tutulmuştur. (Uçman, 2010, XXXVIII, 424-425)

Eserlerinden, Ahmed Hilmi’nin felsefi konularda ve tasavvufta derin bir birikiminin olduğu anlaşılmaktadır. Yaşadığı dönemde dünyayı kasıp kavuran Pozitivizm ve onun uzantılarından olan materyalizme karşı ruhçuluğu savunarak, yaptığı felsefi tartışmalar da dikkat çekici bir yönü olmuştur. Hatta Filibelinin Türkiye’de materyalizme, ruhçuluk akımıyla ilk karşı çıkanlardan birisi olduğu eserlerinde görülmektedir.¹³ O bu konularda materyalist düşünceyi savunan Celal Nuri, Baha Tevfik ve Abdullah Cevdet gibi kişilerle fikri tartışmalara dahi girmiştir. Louis Büchner’in *Madde ve Kuvvet*’i, Baha Tevfik tarafından müdafaa edilince, Ahmed Hilmi bunun tam bir tahlil ve tenkidini yapmıştır. Filibeli materyalizme karşı yazılarında ilimlerin hızla ilerlemesinin, materyalizm fikirlerine büyük bir yenilik getirmedeğini, ilk çağda Lucrece’nin *De Rarum Natura*’da ortaya koyduğu materyalizm delillerine yeni bir şey ilave etmediğini söylemiştir. (Ülken, 1966, II, 459; Uçman, 1991, IV, 453; Duymaz, 1993, VII, 244-245)

Diğer yandan Osmanlıda devletin kurtuluşu için Osmanlılık, Türkçülük, Batıcılık ve İslamcılık gibi çeşitli fikir akımlarının ortaya çıktığı bir zamanda yaşayan ve eserler veren Filibeli

¹¹ Konuyla ilgili bkz: Zekeriya Uludağ, *Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi ve Spiritüalizm*, Akçağ Yayınları, Ankara 1996; Mehmet Zeki Ekici, *II. Meşrutiyet Dönemi Fikir Adamı Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, Hayatı ve Eserleri*, İÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1997.

¹² Filibeli Ahmed Hilmi’nin *Târîh-i İslam* adlı eserini ilavelerle yayınlayan Ziya Nûr, müellif ve eser bölümünde yazarın hayatı hakkında da bilgi vermektedir. Bkz: Filibeli Ahmed Hilmi, *İslam Tarihi*, Yayınlayan Ziya Nûr, İstanbul 1982, s. 20; Zekeriya Uludağ, *Şehbender-zâde Filibeli Ahmed Hilmi ve Spiritüalizm*, s. 37.

¹³ Bu konuyla ilgili bkz., Neşet Toku, *Türkiye’de Anti-materyalist Felsefe (Spiritüalizm) İlk Temsilciler*, Umut Matbaacılık, İstanbul:1996.

Ahmet Hilmi'yi Hilmi Ziya Ülken, "*Modern İslamcılar*" sınıfına dâhil etmektedir. Ona göre, Cemaleddin Afganî ile başlayan yeni İslamcılık akımı, Mısır'da Muhammed Abduh ve onun yolunu takip eden Ferid Vecdi, Kazanlı Musa Carullah, Hindistan'da Muhammed İkbal tarafından geliştirilmiştir. İslamcılık akımı Osmanlı'da dönemin popüler dergisi olan *Sebilürreşad* yazarlarını ikiye bölmüştür. Bunlardan Ahmed Naim'in başını çektiği bir grup, gelenekçi İslamcılıkta devam etmiş, diğer grupta ise medrese ile mektebi birleştirme eğiliminde olan İzmirli İsmail Hakkı, M. Şemseddin gibi modernistler yer almıştır. (Ülken, 1966, 443; Aydın, 2002, 69-85)

Felsefe, kelim ve tasavvuf gibi ilimlerde derin birikiminin yanında Filibeli, edebiyatçı ve yazar kimliği ile de roman, hikâye, şiir ve tiyatro gibi edebî türler de ortaya koymuştur. Çok sayıda gazete ve dergi çıkaran Ahmed Hilmi, bu gazete ve dergilerin başyazarlığını yaparak, yazdığı makale ve yayınladığı eserlerinde ana fikir, Osmanlı başta olmak üzere Müslümanların karşı karşıya kaldığı siyasi, sosyal ve kültürel krizlerin fikri arka planını ortaya koymak ve bunlara çözümler üretmek olmuştur. (Filibeli, 2005, 42 vd.)

Filibeli Ahmed Hilmi, Avrupa'da ortaya çıkan düşünce akımlarının başta Osmanlı olmak üzere dünyayı etkilediği dönemde yaşamasından dolayı, eserlerinde, onun bu düşünce akımlarından etkilendiği gözlemlenmektedir. (Uludağ, 1996, 55-80; Ekici, 1997, 24; Beştaş, 2014, 17) Yenilikçi yönü de olan Filibeli Ahmed Hilmi, gelenekle İslam'ın temel ilkelerine ters düşmeyen modern eğilimlerin sentezini yapmaya çalışmıştır.

B. Filibeli Ahmed Hilmi'nin *Tarih-i İslam*'ı ve Dozy'nin Bazı düşünceleri

1. Tarihi İslam'ı Yazma Sebebi ve Muhtevası

Filibeli Ahmed Hilmi, daha çok aklî (felsefe) ve kalbî (tasavvuf) alanlarda yoğunlaşmasına rağmen İslam tarihi ile ilgili müstakil bir eser de kaleme almıştır. O "*Tarih-i İslam*"¹⁴ adlı eserinde İslam Tarihi'nde gelişen olayları "*fennen*¹⁵ ve *ilmen*" (Filibeli, 1326, I, 369) dediği kendine has bir metotla değerlendirmiştir. Filibelinin söz konusu olan eserinde Tefsir, Hadis, Kelam, Fıkıh, Fıkıhî ekoller, Felsefe, Tasavvuf, Dinler Tarihi gibi İslamî disiplinlerle ilgili bilgiler vermesinin yanında büyük kısmını Hollandalı müsteşrik Dozy'nin yazdığı ve Abdullah Cevdet tarafından "*Tarih-i İslamiyet*" adıyla Türkçeye çevrilen eserdeki görüşlere karşı reddiyeler yer almaktadır.

Filibeli Ahmed Hilmi, dönemin birçok entelektüelinin yapılmasını istediği ancak tam olarak gerçekleştiremediği, Dozy'nin İslamiyet ve Hz. Peygamber (sav) hakkında ortaya attığı haksız ithamlarına bilimsel olarak cevaplar vermiştir. Filibeli Müslümanlar arasında infiale sebep olan bu esere tarihi gerçeklerle, tarih ilminin usulü çerçevesinde cevap vermeye çalıştığını belirtmektedir. O birçok kişinin yaptığından farklı olarak eseri tercüme eden Abdullah Cevdet'e değil, Dozy'nin kitabında iddia ettiği hatta kendi ifadesiyle "*Dozy ve emsalinin*" dediği onun gibi düşünen Batılıların görüşlerini reddetmeye çalışmıştır.

¹⁴ Filibeli Ahmed Hilmi'nin Kur'ân-ı Kerim ve Hz. Peygamber'e (sav) başta Dozy olmak üzere bazı Batılı müelliflerin sahip olduğu yanlış fikirleri düzeltmek için yazdığı eseridir. Filibeli, Dozy tarafından yazılıp Abdullah Cevdet tarafından Türkçeye tercüme edilen *Tarih-i İslamiyet* isimli esere ilmi bir cevap vermek için bir heyetin teşkil edildiğini şöyle anlatıyor. "*Maârif Nezâretinde Dozy'nin tarihini red için bir komisyon teşkil edilmesi ve rufekây-ı muhterem tarafından reis intihab olunmam üzerine bu fikrimi kendilerine ve nâzır efendiye açmış idim. Maruzatım kabul ve komisyonun ismi Tarih-i İslam Encümeni suretine tahvil olundu. Maatteessüf bu encümen payidar olmadı. Muhterem refiklerimin muavenet ve iktidarından mahrum kalmak sebebiyle bir müddet tereddüt ettikten sonra icbar-ı vicdaniyeme mukavemet edemeyerek şu eseri tahrir başladım.*" Bkz; Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *Tarih-i İslam*, Tab'ı Evvel, Tâbi' ve Nâşiri Dâru'ş-Şafaka Kütüphanesi Sahibi Hüseyin Hüsnî Konstantiniyye 1326-1327, I, s. 8.

¹⁵ Filibeli Ahmed Hilmi "*fennin*" tarifini şöyle yapmaktadır: "*Fennin en mücmel ve câmi' tarifi şudur: Fen, kavânîn ve esbâbian bahseder.*" Bkz. Filibeli, I, 20. Filibeli, bu şekilde tarif ettiği "*fenni*" aynı zamanda ilmî kriterler ve metotlar olarak da kullandığını eserlerinde ortaya koyduğu ilkelere anlamaktayız.

Bundan dolayı Filibelinin yazdığı söz konusu kitabın muhtevasına bakıldığında tam anlamıyla bir İslam Tarihi değil, tamamen Dozy'nin Hz. Peygamber, İslamiyet, İslamî düşünce akımları ve bazı İslamî kurumlar hakkında serdettiği düşüncelerine cevap veren bir eser olduğu görülmektedir. *Tarih-i İslam*, daha önceki tarihçilerin yazdığı gibi kronolojik bir eser olmayıp, siyer, tarih metodolojisi, dinler tarihi, mezhepler tarihi, tasavvuf ve felsefe gibi konuları da ele alan tahlil, tenkit ve değerlendirmeden geçirilen bir küçük ansiklopedi mahiyetinde diyebiliriz. O eserinde Dozy tarafından İslam'ın hangi noktaları tenkit edilmişse, o noktalara karşı kendi ilmî yeterliliği çerçevesinde cevaplar vermiştir.

Ahmed Hilmi bu eserinde İslam tarihinin sadece bir olaylar zinciri, savaşlar, barışlar olduğunu kabul etmiyor. Bundan dolayı da her olayı ele almamış, bilakis daha çok tartışma konusu olan ve bilinmeyen yönleri üzerinde durmuştur. Eserinde İslam tarihteki olayların tek yönlü olamayacağı belirtten Filibeli, olayların değerlendirilmesinde diğer ilimlerin verilerinden de istifade etmiştir. (Yılmaz, 1994, 103)

2. Filibeli Ahmed Hilmi'nin Tarih-i İslam'da Kullandığı Usul

Filibelinin bu eserini, felsefî bilgisiyle Tarih Felsefesi'nin metotlarını kullanarak, bilimsellikten de taviz vermeden nesnel olarak kaleme aldığı anlaşılmaktadır.¹⁶ Olaylar karşısında mümkün olduğu kadar tarafsız kalmaya özen göstererek Dozy'nin Hz. Peygamber (sav) ve İslamiyet ile ilgili haksız ithamlarına ve çarpıtmalarına reddiye olarak söz konusu kitabı yazmıştır. Kitabında yüzden fazla yerde bizzat “Dozy”nin ve “Dozy ve emsalinin” diyerek ortaya attıkları görüşleri cevaplamaya çalışmıştır.

Yazar eserin başında Avrupalıların, İslamiyet'i, Musevilik ve Hristiyanlığa uyguladıkları yöntemle göre incelediklerini, bu alanda büyük eserler ortaya koyduklarını ve bunlardan birisinin de Hollandalı müsteşrik Dozy olduğunu belirtmektedir. Filibeli Ahmed Hilmi, Dozy tarafından yazılan bu eserin Türkçeye çevrilerek yayınlanması Müslümanlar arasında özellikle de Osmanlı kamuoyunda nefret, hiddet ve hayretle karşılandığını, esere birçok reddiye yazıldığını bildirmektedir. (Filibeli, 1326, I, 7) Ancak Filibeli yazılan bu reddiyelerin iman mahsulü olup, birisi dışında diğerlerinin ilmî değerinin olmamasından dolayı Dozy'ye bilimsel cevap verilemediğini de ilave etmektedir.

Ahmed Hilmi, *Tarih-i İslamiyet*'i yazan Dozy'nin Avrupalı müsteşriklerin ileri gelenlerinden birisi olmadığını ve kendisinden sonra İslamiyet hakkında birçok eser yazıldığını, dolayısıyla onun eserinin zamanının geçtiğini belirtmektedir.¹⁷ Filibeli Ahmed Hilmi'nin çalışmasının hedefinde, Abdullah Cevdet değil de doğrudan Dozy başta olmak üzere Avrupalıların İslamiyet hakkındaki eserleri ve bu eserlerde ortaya attıkları düşüncelerdir. Batılıların İslamiyet hakkında ortaya attıkları bu düşünceleri ihtiva eden eserlerin, Türkçeye tercüme edilmeseler dahi, gençlerin büyük kısmının yabancı dil bilmesinden dolayı bunlardan etkileneceği belirtmektedir. Bundan dolayı söz konusu düşüncelere aklî olarak ikna edeci cevapların verilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. ” (Filibeli, 1326, I, 7-8)

¹⁶ Filibeli Ahmed Hilmi *Tarih-i İslam* 'ın hemen hemen tamamında Dozy'nin Hz. Peygamberle (sav) ilgili iddialarına karşı ayet ve hadisleri kullanmayıp Batılıların ortaya koyduğu metodolojik ilkeler doğrultusunda hareket ederek, eserde günümüzde de geçerli olan usulleri kullandığı görülmektedir. Bkz. Filibeli, *Tarih-i İslam*..

¹⁷ Filibeli Ahmed Hilmi'nin Dozy'nin müsteşriklerin ileri gelenlerinden olmadığı düşüncesine katılmak mümkün değildir. Çünkü Dozy'nin hayatına, aldığı eğitim ve ortaya koyduğu eserlere baktığımızda geniş bir ilmî birikime sahip olduğu anlaşılmaktadır. Hatta sadece İslamiyet ve Hz. Peygamber (sav) ilgili yazdığı eserleri onun doğru dinleri ve dilleri özellikle de İslamiyet hakkında ne kadar bilgi sahibi olduğu ortaya çıkmaktadır. (Bkz. Mehmet Özdemir, “Dozy, Reinhart Pieter Anne”, *DİA*, İstanbul 1994, IX, 513-514.)

Filibeli Ahmed Hilmi eserinde Batılı münekkitler için farklı bir yöntem ortaya koyarak onların yazdıkları eserlere ayrı ayrı reddiyeler yazılmasının mümkün olmadığını, bundan dolayı yazdıkları eserlerde ortaya attıkları görüşlerine ve düşüncelerine, onların kullandığı metodolojiye göre hareket ederek cevaplar verilmesiyle hepsinin iddialarının çürütüleceğini belirtmektedir. Filibeliye göre söz konusu yöntemle tahrif edilen ve değiştirilen olayların tekrar asli durumuna dönüştürüleceğini, Dozy'nin tarihinin de içinde olduğu İslamiyet'le ilgili yazılan yanlış eserlerin reddedileceğini söylemektedir. (Filibeli, 1326, I, 8) Filibelinin bu eserinde Batıda gelişen Tarih Felsefesi, Tarih Metodolojisi ve tarihin yardımcı bilimlerinden istifade ederek müsteşriklerin İslamiyet ve Hz. Peygamber (sav) hakkında görüşlerine cevap vermek için *Tarih-i İslam* adlı eserini yenilikçi bir anlayışla yazdığı anlaşılmaktadır.

3.İslam Hakkında Eser Yazan Müsteşriklerin Bağlı Olduğu Felsefî Ekolün İyi Bilinmesi

Müellif eserinde İslamiyet ve Hz. Muhammed (sav) algısı üzerine eser yazan “Dozy ve emsalinin” görüşlerinin iyi tahlil ve tenkit edilip değerlendirilebilmesi için onların mensup olduğu felsefî ekollerin iyi bilinmesinin önemi üzerinde ısrarla durmaktadır. Bundan dolayı Avrupa’da ortaya çıkan felsefî akımlar hakkında kısa kısa bilgiler vermiştir. İlk olarak Dozy başta olmak üzere birçok Batılının içinde olduğu akliyyûn dediği rasyonalistleri ele alıp değerlendirmektedir. Filibeli, bunların görüşlerini şöyle özetlemektedir “*Asr-ı âhirde akliyyûn kavaidini Protestan meşahir-i rüesâsından birçokları Tevrat ve İncil’e, Zend Âvesta’ya, Hind kütüb-i mukaddesine ve hatta Kur’an-ı Kerim’e ve başta Hristiyanlık olarak bilcümle edyâna ve din-i İslam’a tatbik etmişlerdir. Tahrîf, vukuât ve te’vil-i hakâik üzerine mübteni bir Tarih-i İslamiyet yazmış olan Dozy akliyyûndan bir müsteşriktir.*” (Filibeli, 1326, I, 18)

Görüldüğü gibi kitabında görüşlerine reddiye yazdığı Dozy’nin Avrupa’da ortaya çıkan Rasyonalizm akımının etkisinde olmasına rağmen, nesnel davranmayarak İslamiyet ve Peygamberini (sav) ele alırken din-i taassup içinde olmasından dolayı geleneksel anlayışı devan ettirenler arasında olduğu anlaşılmaktadır. Filibeli eserinin ilerleyen bölümlerinde diğer felsefî ekolleri de ele alarak değerlendirmeler yapmaktadır.

4. İslam ve Hz. Peygamber Hakkında Eser Yazan Bazı Müsteşrikler

Ahmed Hilmi eserinin sekizinci bölümünde “İslam ve Gayrimüslim Münekkit ve Müverrihler” başlığı altında İslamiyet ve Hz. Muhammed’e (sav) yapılan ithamlarla Avrupa’da temayüz etmiş bazı kişilerden bahsetmektedir. Konu hakkında birçok müsteşrik eserler kaleme almış ancak Ahmed Hilmi, *Mahomat* adında bir eser yazan Voltaire¹⁸ ele almış ve onun düşünceleri ilgili bir değerlendirme yapmıştır.

Filibeli yaptığı bu değerlendirmede Voltaire’nin iyi bir felsefeci olmasına rağmen dinleri ve özellikle de İslam’ı değerlendirecek bir kapasitede olmadığını, ömrünü Hristiyanlığın ayin, adet ve inançlarını aşağılamak ve alay etmekle geçirdiğini, Papa’ya iyi görünmek için çarpıtılmış ve değiştirilmiş tarihî gerçeklerle dolu olan “*Mahomat*” adlı eserini yazdığını bildirmektedir. Ahmed Hilmi Voltaire ile ilgili değerlendirmesine şöyle devam etmektedir; Voltaire doğrudan İslamiyet

¹⁸ Voltaire, Batı dünyasında Hz. Muhammed (sav) hakkında geleneksel ve indirgemeci yaklaşımı devam ettirenlerden olup hayatının sonuna doğru bazı görüşlerini revize ettiği bildirilmektedir. *De l’Alcoran et de Mahomet* adlı eserinde Hz. Peygamber’e (sav) alaycı bir üslupla yaklaşarak onun dünya tarihindeki önemini aşağılamaya çalışmıştır. (Bkz., A. Gunny, *Images of Islam in EighteenthCentury Writings*, London 1996, s. 145; M. Özdemir-İ. Sarıçam-S. Erşahin, *age*, s. 53.) *Mahomet ou le Fanatisme* isimli oyununda ise Hz. Muhammed’i (sav) siyasi ihtirasları ve cinsel arzuları uğrunda her şeyi yapmayı ve kutsalları istismar etmeyi göze alabilen, inançlarını şiddet yoluyla yayan bir müstebit olduğu ithamında bulunmuştur. Voltaire’in daha sonraki çalışmalarında Hz. Peygamber’le (sav) ilgili görüşlerinde yumuşama olduğunu ve İslam’ı din olarak gördüğü belirtilmektedir. (Bkz., M. Özdemir-İ. Sarıçam-S. Erşahin, *age*, s. 87-88.)

hakkında bir eser yazmamış, ancak yazdığı kitapta ise tarihî gerçekleri çarpıtarak, hayal ürünü nitelendirme yapıp, şekiller vererek, yaşadığı dönemde İslam ve Peygamberi hakkında fazla bilgisi olmayan Avrupalılara, onlar hakkında yanlış bir algı oluşturmıştır. Hatta Voltaire'in bu eserinin tarihî ve ilmî değerinin olmadığını asrımız tenkitçileri ve tarihçilerinin ortaya koyduğunu belirtmektedir. (Filibeli, 1326, I, 81)

Ahmed Hilmi, sonra Fransa Edebiyat Akademisi üyesi ve katı bir Katolik olan Henry De Bornier'in de Voltaire'den seviyesi daha düşük, metodolojik ve ilmî olarak değeri olmayan bir eser yazdığını belirtmektedir. Filibeli, ayrıca Henri'nin dışında Dozy, Straus, Baur ve Pavlos'un Hristiyanlık için tatbik ettikleri eleştiri usulünü, İslamiyet için de uygulamak istediklerini nakletmektedir. (Filibeli, 1326, I, 82)

5. Filibeli Ahmed Hilmi'nin Dozy'nin Metodunu Eleştirmesi

Ahmed Hilmi Voltaire ve bazı müşterilerin görüşlerine kısa kısa değindikten sonra asıl konusu olan Dozy'nin görüşlerini ele alarak onu Tarih Felsefesi ve Metodolojisi açısından değerlendirip ve öncelikle Dozy ile bazı Batılıların İslamiyet'i, Hristiyanlığa uyguladıkları metotla tenkit etmelerinin yanlış olduğunu belirtmektedir. Ahmed Hilmi bu konuda Dozy'yi şöyle nitelendirmektedir. "*Dozy, lisân-ı Arabî mütehassıslarından ve akliyyûndan bir müsteşriktir. Akvâm-ı Müslime hakkında âsâr-ı tarihiyesi, lûgat-ı Arabiyyeye dair kitapları olup bir de tarih-i İslam yazmıştır. Dozy bu eserinde Strauss, Bruno Bauer ve Pavlos vesaire gibi akliyyûnun Hristiyanlık hakkında tatbik ettikleri usul-ı tenkidi İslam hakkında dahi tatbik etmek istemişlerdir.*" (Filibeli, 1326, I, 82)

Dozy, Ahmed Hilmi'ye göre Batıda Arap dili uzmanlarından ve rasyonalist bir müsteşriktir. Müslüman milletler hakkında tarihî eserleri ve Arapça lûgatının yanında ayrıca Tarih-i İslam (*Essai sur l'Histoire de l'Islamisme/Tarih-i İslamiyet*) diye bir eser yazmıştır. Ancak Dozy'nin bütün dinler ve tarihî olaylarda aynı tenkit metodu kullanmasının isabetli ve ilmî olmadığını söylemektedir. Diğer yandan Filibeli, Hollandalı müellifin eserinde Strauss, Bruno Bauer ve Pavlos gibi rasyonalistlerin, hurafelerle dolu olan Hristiyanlığa uyguladığı tenkit usulünü, İslamiyet için de uyguladığını bildirmektedir.

Filibeli, Dozy'nin tenkit usulü üzerinde dururken, gerçek ve tarihî olan bir olayları ya da bir şahısları tetkik ve tenkit ederken, hepsi için aynı metodun kullanılmasının doğru ve ilmî olmadığını belirtmektedir. Ahmed Hilmi bir münekkatin, gerçekliği bilinmeyen ve hurafe şekline girmiş düşüncelerden, bir hakikat payı çıkarabilmek için eldeki verilere tarihî bir gerçek olmadığı için önem vermeyebileceğini, ancak tarihî bir gerçeğin aynı şekilde aynı metotla değerlendirilmesinin doğru olmayacağını bildirmektedir.

Filibeli usulle ilgili bilgi verdikten sonra Dozy'nin İslamiyet'e yaptığı eleştirinin isabetli olmadığını ortaya koyuyor. Daha sonra Dozy'nin usulünün aşırı ve metodolojik kurallara aykırı ve fikirlerinin büyük çoğunluğunun yanlış olduğunu, İslamiyet hakkında tarafsız eserler yazmış olan Batılı meşhur bilginlerden olan filozof Renan ve Chantepie de la Saussaye'nin ortaya koyduğunu belirtiyor. (Filibeli, 1326, I, 82-83)

Filibeli fennen ve ilmen dediği hususlarda Dozy'nin metodolojik olarak yanlışları şöyle belirtmektedir:

a. Dozy'nin fikirlerinden istifade ettiği bazı rasyonalistler (akliyyûn), Hristiyanlık hakkında uyguladıkları tenkit metodunu İslamiyet için de tatbik etmişlerdir.

b. Her tarihî olayın ve gerçeğin aynı usulle tahlil ve tenkit edilmesi doğru ve ilmî değildir.

c. Dozy'nin ilmî usule aykırı müfrit metoduyla İslamiyet hakkında tarafsız olması mümkün değildir.

d. Dozy'nin değerlendirme tarzında birçok zıt fikirleri bir araya getirmesi, ilmî gerçekleri/metotları yanlış uygulamasına sebep olmuştur.

e. Bilimsel metotları yanlış uygulaması sonucunda tarihî gerçeklerde tahrifat yaparak yalan ve yanlış bilgilerle kendisini haklı çıkaracak değerlendirmeler yapmıştır.

6. Ernest Renan'ın Kur'an ve Hz. Peygamber Hakkındaki Görüşlerini Değerlendirmesi

Filibeli Dozy'ye yer verdikten sonra Ernest Renan'ın¹⁹ *Tarih-i Dini Hakkında Mütalât* adlı kitabını ele almaktadır. Renan'ın bu eserinin "İslam'ın Menşeleri" adlı bölümünde İslam'ı ve Peygamber'ini tarafsız olarak tetkik ve tenkit etmesini olumlu bulmasıyla beraber, birçok sebepten dolayı onun bazı görüşlerine katılmadığını belirtiyor. Ahmed Hilmi Renan'ı diğer müelliflerle mukayese ederek, onun İslam ve onun Nebisi hakkındaki tenkit ve tetkikinde taassup ve öznel davranmaktan uzak durarak nesnel davrandığını söylemektedir. (Filibeli, 1326, I, 83)

Filibeli, Renan'ın Kur'an'ın orijinallliğini ve tarihî değerini koruma hususunda kabulü mümkün olmayan saldırıların ve itirazların olduğunu kabul etmesiyle beraber, Hz. Peygamber (sav) hakkında taassuba varan hayal mahsulü çirkin iftiraları reddettiğini, ırkî ve millî kabiliyetlerin ve adetlerin farklılığı sebebiyle, edilen haksız itirazların ve eleştirilerin kabul edilemez olduğunu ifade etmektedir.²⁰ Ahmed Hilmi, Renan'ın rasyonalist bir düşünür olduğunu belirttikten sonra yaptığı değerlendirmede, tarihî eleştiri yapanların, bir dine inananların kendilerine indirilen kitapları, peygamberleri, onların hayatları ve kişilikleri hakkındaki bilgilerin kesin olduğu anlayışını terk etmeleri gerektiği yani dini metinlerin kesin bilgi kaynağı olmadığı şeklindeki düşüncelerine katılmamaktadır. (Filibeli, 1326, I, 83)

Filibeli, Renan'ın Kur'an'ın ilham/vahiy mahsulü olduğunu kabul ettiğini, ancak ilhamı/vahyi bizden farklı telakki ettiğini dile getirmektedir. Diğer yandan Ahmed Hilmi, dini olağanüstü bir durum olarak değil de insanlığın özel bir durumu şeklinde anlayan ve hiçbir dine mensup olmayan bir kişiden, herhangi bir dine inanan taraftarı gibi değerlendirme beklenemeyeceğini ifade etmektedir. Ahmed Hilmi, ister dindar isterse dinsiz olsun tarihî olayları tahrif ederek, zannî, kendi önyargılarıyla hükümler vererek, dini metinler ile tarihî olayları kıyaslayarak değiştirmek hiçbir kimsenin hakkı olamayacağını söylüyor. Filibeli söz konusu metodolojik ilkeleri ortaya koyduktan sonra Dozy, Weil ve diğer birtakım tarihçilerin en büyük hatalarının bu ilkelere uymamak olduğunu belirtmektedir. (Filibeli, 1326, I, 83-94)

7. Dozy'nin Kur'an'la İlgili Düşüncelerini Değerlendirmesi ve Eleştirmesi

Filibeli Kur'an'la ilgili Dozy'nin söz konusu hususta düşüncesini ortaya koyabilmesi için dönemi ve muhiti iyi bilmesi gerektiğini bir örnekle açıklamaktadır. Verdiği örnekte Kur'an'ın

¹⁹ Ernest Renan, Fransız düşünür ve tarihçidir. 1823 yılında Treguier'de doğmuş, 1892'de Paris'te ölmüştür. 1863'te *İsa'nın Hayatı* adlı eser yazdı, daha sonra bunu yeni araştırmalarıyla genişleterek 8 cilt olarak *Hristiyanlığın Kökenlerinin Tarihi* ismiyle yayınlamıştır. Renan, uzun süre yaptığı araştırmalar sonucunda Hz. İsa'nın hayatının kaynaklarından Hz. Muhammed'in hayatının kaynaklarının sade ve sağlam tarihî verilerle dolu olduğunu kabul etmiştir. Bkz. Ernest Renan, "Muhammad and the Origins of Islam", *The Quest for the Historical Muhammad*, New York 2000'den naklen M. Özdemir-İ. Sarıçam-S. Erşahin, age, s. 111.

²⁰ Filibeli, I, 83; Renan, Hz. İsa'nın hayatının kaynakları ile Hz. Muhammed'in (sav) hayatının kaynaklarını mukayese ettiğinde, son nebinin hayatıyla ilgili kaynakların daha sade ve sağlam tarihî verilerle dolu olduğunu farkına varmış ya da okuduğu kaynaklardan bu kanaate ulaşmıştır. Öte yandan Kur'an'ın, İslam'ın ortaya çıkış tarihinin doğru bir göstergesi ve diğer kaynaklardan bağımsız bir kaynak olarak Hz. Muhammed'i (sav) bize ifşa etmektedir. Bkz. Renan, *agm*, s. 129-131'den naklen M. Özdemir-İ. Sarıçam-S. Erşahin, age, s. 111-112.

çağdaşları tarafından belagat ve fesahatte benzerinin olmadığına itiraf edilmesinin, tarihî bir gerçek olduğunu belirtmektedir. Yine müellif Hz. Ömer gibi metin, Arap diline hâkim ve büyük azim sahibi birisinin birkaç ayeti duyması sonucunda ruhunun derinliklerinde büyük bir değişikliğin husule gelmesini Kur'an'daki belagat ve fesahatin etkisi olarak yorumlamaktadır.²¹ Hatta Hz. Peygamber'in (sav) çağdaşları olan belagat ve fesahatte temayüz etmiş en meşhur ediplerin Kur'an'ın fesahatinin dönemin en mükemmel şiir ve hitabetinin üstünde olduğunu itiraf ettiklerinin tarihî bir gerçek olarak ortada durduğunu dile getirmektedir. Kur'an'ın eşsiz belagat ve fesahatini inkâr edemeyen o dönemin en büyük belagatçileri, ona sihir nazarıyla baktıkları gibi, günümüzde de belagat ve fesahatte çok ileri giden bir Arap, Kur'an'ın belagat ve fesahatine hayran kaldığı aşikârdır.

Filibeli Kur'an'ın belagati ve fesahati hususunda indirildiği günün dildileri ile günümüz dildilerinin hayranlıklarını ortaya koyduktan sonra Dozy ve emsalinin görüşlerinin dikkate alınmaması gerektiğini söylemektedir. Onlar Kur'an'da yüksek ve nezih fikir, belagat ve fesahatin bulunmadığını söylerken, farklı olan yönünün kendine ait olan üslubu, nazımdan nesre doğru bir geçiş olması itibarıyla yeni edebî bir tür olarak niteleyerek, insanları etkilemesinin de bundan kaynaklandığını iddia etmişlerdir.²² Ahmed Hilmi onların ortaya koyduğu bu hükmün tamamen yanlış olduğunu, Kur'an'ın nesir ya da nazım olmadığını belirttiikten sonra Hollandalı olan birisinin ne kadar derin ilmi de olsa, bir Arab'ın kendi dilinden aldığı derin hazzı duymasının mümkün olmadığını belirtmektedir. Bundan dolayı Flaman bir çobanın şiirindeki incelikleri görebilen bir Hollandalının, Kur'an'daki zevki anlamaya muktedir olamayacağını tabi iken bunu itiraf edeceği yerde, kendi eksikliğini Kur'an'da görmesi doğru bir bakış açısı olmadığı hususunda dikkat çekmektedir. (Filibeli, 1326, I, 85)

Filibeli'ye göre Avrupa'da tahlil, tenkit ve değerlendirme usulünün büyük ilerleme kaydetmesinden itibaren bütün dinlerin aleyhinde olan filozoflar, dinleri sıradan sosyal bir tarihî hadise olarak görmüşlerdir. Ahmed Hilmi, Dozy başta olmak üzere dinleri adi bir hareket olan gören akılcılar ve münekkittler için şöyle demektedir; “.... *Kur'an müstesna olarak, Hz. Nebiyi tıpkı Kureyşliler gibi muhakemeye başladılar. Kur'an'ın belagat ve fesahat-i fevkaladesini inkâra muktedir olamıyorlardı. Lakin başka bir muhitte yetişmiş, başka nevi zevk ve muhakemeye tevâriis etmiş, Arabî lisan ve kavmiyetinin zevken ve hissen yabancı kalmış olan Avrupa münekkiddûnun bir kısmı Kur'an'da bir zevk-i edebi ve bir meziyet-i edebiye bile görmediler.*” (Filibeli, 1326, I, 170) Ahmed Hilmi, Dozy ve emsali müsteşriklerin farklı din ve kültüre sahip muhitte yetişmiş, farklı zevk ile muhakemeye sahip, Arapların hissettiği, Kur'an'da olan fevkalade belagat ve fesahati muhakeme edip anlamalarının mümkün olmadığını belirtmektedir.

Dozy'nin görüşlerini ortaya koyan Filibeli, Renan'ın Kur'an'da nezih ve yüce parçalar olduğunu ısrarla itiraf etmesiyle Dozy'den ayrıldığını söylemektedir. Renan'ın Kur'an'la ilgili görüşlerini takdir eden Filibeli, Voltaire ve Renan'ın Hz. Peygamber (sav) hakkında saltanat hırsının, hilenin ve kızgınlığın olduğunu sözlerinin yalan olduğunu, bilakis onun şefkat, merhamet, hile, riya ve kızgınlıktan uzak, zarif ve hassas bir kalbe sahip olduğunu ortaya koyduğu ilkeler ve tarihî olaylar gösterdiğini belirtmektedir. (Filibeli, 1326, I, 85) Filibeli ayrıca Renan'ın İslam başta olmak üzere

²¹ Hz. Ömer'in Müslüman olmasıyla ilgili bkz. İbn Hişam *es-Siretü'n-Nebeviyye* (Thk. Mustafa es-Sakâ vd.), Mektebetü ve Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1955, I, 342-348; Hz. Ömer'in Müslüman oluşuyla ilgili kaynakların değerlendirilmesi için bkz. Mehmet Azimli, “Hz. Ömer'in Müslüman Oluşu ile İlgili Rivayetlerin Tarihsel Bağlamda Farklı Bir Şekilde Okunuşu”, *İslamiyat*, Ankara 2003, C. 6, s. 1.

²² Hâlbuki Kur'an'ın ilk düşmanları olan Mekke müşrikleri, Kur'an'la sürekli mücadele içinde oldukları ve muhtevâsından nefret ettikleri halde, gecenin karanlığında sokağa çıkarak, evlerinde Kur'an okuyan Müslümanları dinlerlerdi. Bu durum Kur'an'ın belagat ve fesahatinin onların şuurlarını ve kalplerini tatmin ettiğini ve onlara üstün geldiğini, fakat inatları, kibirleri ve doğruya inanmada isteksiz olmaları sebebiyle ondan yüz çevirdiklerini ortaya koymaktadır. (Abdulaziz Hatip, *age*, s. 412)

dinlerde semavî din ve kutsiyet şekli görmediğini, bazı zatlara verilen peygamberliği de Allah tarafından verilen bir şeref olarak kabul ettiğini de ilave etmektedir. (Filibeli, 1326, I, 85-86)

Ahmed Hilmi, Dozy'nin Kur'an'da olan belagat ve fesahati görememesini Hristiyan taassubuna, aynı dilde olmamasına ve öznel yaklaşımına bağlamaktadır. Bunun yanında muhatapları farklı dinden olup, İslamiyet, Hz. Peygamber ve Kur'an'a şüpheli yaklaşımlarından dolayı Kur'an ayetleriyle cevap vermemiştir. Hâlbuki önyargılarından sıyrılmış, kendi dinî taassubunu bir tarafa bırakmış ve tamamen ilmî ve metodolojik kurallara göre değerlendiren birisi, dünyada insan soyunun fikir, ideoloji, ahlak, medeniyet, kültür ve hayat tarzını Kur'an kadar derin ve etkili bir biçimde ortaya koyan bir eser olmadığını görecektir. Çünkü Kur'an'ın tesiriyle ilk önce bir milletin hayatı ve dünya görüşü, daha sonra da yayıldığı yerlerdeki milletlerin tarihini ve medeniyet anlayışını değiştirdi. O kitabın her kelimesi düşünce ve görüşün oluşumunda ve muhteşem bir medeniyetin meydana gelmesinde referans olmuş ve tatbik edilmiştir. (ez-Zerkanî, Tarihsiz, II, 303)

SONUÇ

İslam tarihi boyunca Batı, İslam'ı ve onun peygamberi Hz. Muhammed'i (sav) karalama çabası içerisinde girmiştir. Hz. Ömer döneminde Bizans'a bağlı Suriye, Şam, Filistin ve Kudüs'ün fethiyle hem toprak hem de siyasî gücünü kaybeden Hristiyanlar hem askerî hem de yazdıkları reddiyelerle İslam'a karşı çıkmışlardır. Batının bu konudaki ilk kaynakları da Emeviler ve Abbasilerin etkin oldukları dönemlerde yaşayan doğu Hristiyanlarının önde gelen simaları tarafından yazılmıştır. İslam'ın doğduğu ilk yüzyıllarda yazılan reddiyelerde dikkatlerin Hz. Muhammed'e çevrildiği ve olumsuz bir imaj çizilmeye çalışılmış ve daha sonraki dönemlerde bu algı devam ettirilmiştir.

Bu doğrultuda kaynağı İslam'ın erken dönemlerinde Müslüman devletlerde zimmî olarak yaşayan Hristiyanların yazdıkları eserlere dayanan, oryantalizm ortaya çıkmıştır. Hatta oryantalizmin ortaya çıkışında ve gelişmesinde Batı'nın İslam'ı karalama çabasının önemli rolü olmuştur. Oryantalistler kendi doğrularına göre bazı ilkeler ortaya koyarak İslamiyet'i değerlendirme yoluna gitmişlerdir. Müsteşriklerin araştırma metotları ne kadar seçkin özellikler taşısa da İslam dini ve onun Peygamberi hakkında, tarihî gerçekleri çarpıtma ve tahriflerinden dolayı makul, kapsamlı ve tutarlı bir yorum getirmeleri mümkün olmamıştır. Diğer yandan onların hareket noktası pozitivizm ve onun türevleri olan düşünce sistemleri olması hasebiyle de dini metinlere hep eleştirel gözle bakmışlardır. Ayrıca bu sistemlerin temelinde de maddi bakış ön planda olmasından dolayı tarih hareketi üzerinde de genellikle maddi etkenleri belirleyici olarak ele almışlar ve manevî etkenleri yok saymaya ve görmezden gelmeye çalışmışlardır.

Batıda İslam ve Nebisi hakkında görüş bildirenlerden birisi de Hollandalı müsteşrik Dozy'dir. Yazmış olduğu ve tercüme edilmiş ismiyle "*Tarih-i İslamiyet*" adlı eserinde seleflerinin fikirlerini biraz daha ileri götürerek, İslam ve Hz. Peygamber hakkında akıl, mantık, ilim ve tarih ilminin metodolojisinin kabul etmeyeceği ithamlarda bulunmuştur. Dozy, eserinde İslam Tarihi'nin temel kaynaklarından istifade etmiş ise de, bu bilgileri çarpıttığı açık olarak görülmektedir. İsmi geçen eserin Türkçeye tercüme edilmesiyle Osmanlı'da büyük bir infialin ortaya çıkması üzerine eserin toplatılıp denize atıldığı, ulemanın kendi çapında reddiyeler yazdığı bir süreçte Filibeli Ahmed Hilmi de bu esere reddiye tarzında "*Tarih-i İslam*" adlı bir esere kaleme almıştır. Filibeli eserinde Dozy ve onun gibi düşünen, Kur'an'ın ilahî yönünü kabul etmeyen ve Hz. Muhammed'e "yalancı!" diyenlere karşı ayet ve hadislerle değil de kendi ifadesi ile "*ilmen ve fennen*" cevap verdiğini bildirmektedir.

Ahmed Hilmi eserini, Dozy'nin eserinde yazılan dizayna göre yazmış ve Dozy hangi konular üzerinde durmuşsa ona karşı ilmî cevaplar vermeye çalışmıştır. Filibeli derin felsefî bilgisi ve tarih felsefesi metodunu kullanarak Dozy'nin iddialarının geçersiz olduğunu örneklerle açıklamıştır. Hem

Tarih-i İslam'a hem de diğer eserlerine baktığımızda Filibelinin Batılı kaynakları takip ederek, onlara vâkıf olduğu görmekteyiz.

KAYNAKÇA

- A. Gunny, *Images of İslam in Eighteenth Century Writings*, London 1996.
- Abraham Geigner, *Was hat Muhammad aus der Judentum aufgenommen? (Muhammed Yahudilikten Ne Aldı?)*, Parerga GmbH, Leibzig 1902.
- Aydın, Ömer "Filibeli Ahmet Hilmi'nin Din Anlayışı" *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İstanbul 2002, S. 4, s. 69-85.
- Azimli, Mehmet, "Hz. Ömer'in Müslüman Oluşu ile İlgili Rivayetlerin Tarihsel Bağlamda Farklı bir Şekilde Okunuşu", *İslamiyat*, Ankara 2003, C. 6.
- Beştaş, Emine, *II. Meşrutiyet Dönemi Entelektüel Hayatının Önemli bir Siması: Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi*, HÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2015.
- Bilgin, Muharrem Samet, *Dozy'ye Yazılan Türkçe Reddiyeler*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2013.
- Canikli, İlyas, *Hz. Muhammed Özelinde Peygamber Aleyhtarlığı*, Fecr Yayınları, Ankara 2016, s. 21
- Carole Hillenbrand, *Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri*, (Çev. Nureddin el-Hüseynî), İstanbul trs.
- Çam, İrfan Davut, "Tartışmalı Bir Eser: Tarih-i İslamiyyet ve Yasaklanış Süreci", *İslam Araştırmaları Dergisi*, S. 30, 2013, s. 109-122.
- Dozy, *Tarih-i İslamiyyet*, (Müt. Abdullah Cevdet), Matbaa-i İctihat, Mısır 1908.
- Duymaz, Recep, "Celal Nuri İleri", *DİA*, VII, 244-245.
- Ekici, Mehmet Zeki, *II. Meşrutiyet Dönemi Fikir Adamı Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, Hayatı ve Eserleri*, İÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1997.
- el-Akîkî, Necîb, *el-Müsteşrikûn*, Kahire 1980, II, 308-310;
- Esed, Muhammed, *el-İslam ala Müfteriki't-Turuk*, Dâru'l-İlim Li'l-Melayim, Beyrut 1965.
- Esed, Muhammed, *et-Tarik ilâ Mekke*, Dâru'l-İlim Li'l-Melayin, Beyrut 1956.
- ez-Zerkanî, Muhammed Abdülazîm, *Menahilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'an*, Matbaatu İsa el-Bâbî el-Halebî, ts.
- Filibeli Ahmed Hilmi, *Hikmet Yazıları*, Haz. Ahmet Koçak İnsan Yayınları, İstanbul 2005.
- Filibeli Ahmed Hilmi, *İslam Tarihi*, Yayınlayan Ziya Nûr, İstanbul 1982,
- G. Dugat, *Histoire des Orientalistes de l'Europe*, Paris 1870, II, 44-65;
- Hanioğlu, M. Şükrü, "Abdullah Cevdet", *DİA*, İstanbul 1988, I, 90-93;
- Hanioğlu, M. Şükrü, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, İstanbul 1981;
- Hatip, Abdulaziz, *Kur'an ve Hz. Peygamber Aleyhindeki İddialara Cevaplar*, İstanbul 1997, s. 20-21.
- Hatipoğlu, İbrahim, "Osmanlı Aydınlarınca Dozy'nin Tarih-i İslamiyeti'ne Yöneltilen Tenkitler", *İslam Araştırmaları Dergisi*, S. 3, 1999.

- Hıdır, Özcan, “XX. Yüzyıl Oryantalist Çalışmalarda Hz. Peygamber İmajı”, *İLAM Araştırma Dergisi*, C. III, S. 2, (Temmuz-Aralık 1998);
- İbn Hişam *es-Siretü'n-Nebeviyye* (Thk. Mustafa es-Sakâ vd.), Mektebetü ve Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1955.
- İsmail Fennî Ertuğrul, *İzâle-i Şükûk*, İstanbul 1928.
- Jean Paul Poux, *el-İslam fî'l-Garb*, (ter. Necde Hacer-said el-İzz), Beyrut 1960.
- Kara, İsmail, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi Metinler Kişiler*, I-III, Dergâh Yayınları İstanbul 2011, s. 65.
- Küçük, Hülya, *Dozy'nin "Het İslamisme" Adlı Eseri Üzerine*, *Diyanet İlmi Dergi*, Ekim- Kasım-Aralık 1994, C. 30.
- M. J. de Goeje, *Biographie de Reinhart Dozy*, Leiden 1883.
- Manastırlı İsmail Hakkı, “Târîh-i İslamiyyet”, *Sırât-ı Müstakîm*, S. 72, Muharrem 1328, s. 305-307.
- Mardin, Şerif, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri* 1895-1908, Ankara 1964, s. 162-185.
- Necîb el-Akîkî, *el-Müsteşrikûn*, Kahire 1980.
- Özdemir, M.-Sarıçam, İ.- Erşahin S., *İngiliz ve Alman Oryantalistlerin Hz. Muhammed Tasavvuru*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara Şubat 2011.
- Özdemir, Mehmet, “Dozy, Reinhart Pieter Anne”, *DİA*, İstanbul 1994, IX, 513-514.
- Renan, Ernest, “Muhammad and the Origins of İslam”, *The Quest for the Historical Muhammad*, New York 2000.
- Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *Tarih-i İslam*, Tab'ı Evvel, Tâbi' ve Nâşiri Dâru's-Şafaka Kütüphanesi Sahibi Hüseyin Hüsni Konstantiniyye 1326-1327, I-II.
- Thomas Asbridge, *Haçlı Seferleri*, (Çev. Ekin Duru), Say Yayınları, İstanbul 2016.
- Toku, Neşet, *Türkiye'de Anti-materyalist Felsefe (Spiritüalizm) İlk Temsilcileri*, Umut Matbaacılık, İstanbul 1996.
- Uçman, Abdullah, “Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi”, *DİA*, XXXVIII.
- Uçman, Abdullah, “Baha Tevfik”, *DİA*, IV.
- Uludağ, Zekeriya, *Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi ve Spiritüalizm*, Akçağ Yayınları, Ankara 1996.
- Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul 1966.
- W. Barthold, “Pamvati R. Dozy”, *Bulletin Academia Scientific*, XV, Paris 1921.
- Yılmaz, Yasin, *Filibeli Ahmed Hilmi'nin Hayatı ve Tarihçiliği*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1994, s. 67-70.

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

- Yılmaz, Y. (2017). “Filibeli Ahmet Hilmi'nin Tarih-i İslam Adlı Eseri Özelinde Dozy ve Müsteşriklerin İddialarıyla İlgili Bazı Mülahazalar / Some consideration of the claims by Dozy and other orientalist within the context of the History-Islam by Ahmad Hilmi of Filibe”, *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, Volume 12/2, ANKARA/TURKEY, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.11347>, p. 283-300.